

DOKKUM, DE GROTE KERK

Bouwgeschiedenis en exterieur

De Grote Kerk van Dokkum bevindt zich op een bijzondere en historisch belangwekkende plaats. Op grond van archeologisch onderzoek in 1954, zo'n vier meter onder de huidige Markt, wordt verondersteld dat na de moord op Bonifatius in 754 hier een kleine terp is opgeworpen, waarop een houten gedachteniskerkje werd gebouwd. Tijdens de restauratie van de tegenwoordige kerk in de jaren 1966 en 1967 leidde verder archeologisch onderzoek tot de ontdekking van sporen en overblijfselen van diverse vroegere kerken. Het moeten er minstens vijf zijn geweest. De omtrek van een in de eerst helft van de 11de eeuw gebouwd tufstenen kerkje is met tegels in de vloer van de huidige kerk aangegeven. Van bescheiden bedevaartsplaats ontwikkelde Dokkum zich tot een in belang toenemende en welvarende handelsstad. Aan de groei van Dokkum heeft ook de stichting in de 11de eeuw van een klooster in de onmiddellijke nabijheid van de gedachteniskerk bijgedragen. In het begin van de 12de eeuw vestigden de Premonstratenzers of Norbertijnen zich in het klooster. Zij bouwden vlak naast de gedachteniskerk ten noordwesten daarvan, een eigen grotere abdijkerk waaraan in de 13de eeuw een toren werd toegevoegd. De abdijkerk was gewijd aan Sint Bonifatius en de apostel Paulus. De gedachteniskerk werd de parochiekerk of "stads cleijne kercke". Deze was gewijd aan Sint Martinus. De ontstaansgeschiedenis van de tegenwoordige kerk begint in de 15de eeuw. Vermoedelijk is in het begin van de 15de eeuw eerst het koor van de toen bestaande kerk afgebroken en vervangen door een nieuw koor. Het was vijfhoekig gesloten en overdekt door gemetselde gewelven, die op sierlijk bewerkte colonnetten rustten. Koor en schip waren van elkaar gescheiden door een arcade die steunde op twee zware kolommen. Voor de bouw, versiering en afwerking van het koorgedeelte werden kosten noch moeite gespaard. De voorspoed van de stad moest zich ook daarin weerspiegelen. Het later in de 15de eeuw toegevoegde schip van de kerk getuigt daarentegen van een sobere uitvoering, mogelijk als gevolg van de teruglopende welvaart. De gemetselde gewelven ontbraken en de zuidmuur bevat eerder gebruikte stenen. De nieuwe Sint Martinuskerk werd in gotische stijl opgetrokken met een klein torentje aan de westzijde en moet aan het eind van de 15de eeuw zijn voltooid. De grote abdijkerk en de kleinere parochiekerk waren door een smalle steeg van elkaar gescheiden. Bij de invoering van de reformatie in 1580 werden beide kerken "gereformeerd" en de abdij werd gesloten. In 1588 werd besloten het abdijcomplex af te breken en de kleine kerk te restaureren en tevens uit te breiden met een zijbeuk aan de noordkant. De toren van de abdijkerk werd gehandhaafd en is in 1832 afgebroken. De restauratie en uitbreiding van de "cleijne kercke", die nu de Grote Kerk van Dokkum was geworden, werd uitgevoerd in de periode 1588 - 1593. Bij de bouw van de noordbeuk is gedeeltelijk gebruik gemaakt van afbraakmateriaal van de abdijkerk. De nieuwe Grote Kerk werd in gericht voor de protestantse eredienst. Aan de oostzijde, tegen het koor aan, werd een consistoriekamer gebouwd, die in 1734 werd gewijzigd en van een klokgevel in Lodewijk XIV-stijl voorzien. Wegens gebrek aan zitplaatsen werd omstreeks 1770 een galerij in de kerk aangebracht! die nog bestaat. In de jaren 1856 en 1857 werden dringend noodzakelijke restauratiewerkzaamheden uitgevoerd onder andere aan de muren. De westgevel werd gedeeltelijk bepleisterd. In het interieur werden de stenen gewelven in het koor verwijderd en werd het vlakke plafond van het schip doorgetrokken tot boven het koor. De afscheiding tussen het schip en het koor met de twee stenen kolommen werd eveneens verwijderd en verder werd de kerkruimte van een houten vloer voorzien. Een complete en grondige restauratie van de Grote Kerk vond plaats in de jaren 1965 tot en met 1968. Deze betrof zowel het exterieur als het interieur. De pleisterlaag werd van de westgevel verwijderd en de trapgevel, die van oude afbeeldingen bekend was, werd hersteld. De toren werd geheel vernieuwd. De vensters werden weer voorzien van stenen traceringen.

Interieur

Schip en koor worden overdekt door een vlak houten plafond. Bij de restauratie in de jaren 1965 - 1968 zijn in het koor de korbboognissen onder de vensters en de aanzetten van de vroegere colonnetten weer in het zicht gebracht. Ook zijn toen de gemetselde korte zuilen tussen koor en schip aangebracht, die herinneren aan de vroegere afscheiding van een op twee kolommen steunende arcade. De houten vloer werd verwijderd. Van de banken bleven alleen die langs de muur in de noordbeuk en de weeshuisbanken onder de orgelgalerij over. De grafzerken, waaronder een aantal fraai bewerkte, dateren grotendeels uit de 17de en de 18de eeuw. De uit 1751 daterende preekstoel en het doophek vormen één geheel. Het snijwerk is uitgevoerd in rococo-stijl, zoals te zien is aan de panelen en de krul onder de lezenaar op de preekstoel en aan het middenstuk in het doophek, dat als bekroning een koperen lezenaar heeft. De koperen lezenaar op de losstaande kathedraal zat mogelijk vroeger op de preekstoel. Op de hoekstijlen van de kuip van de preekstoel zijn op

onopvallende wijze de vier jaargetijden uitgesneden: bloemen, korenaren, druiven en hulst. Twee panelen zijn versierd met rococo-ornamentwerk. De overige drie panelen bevatten snijwerk met symbolische voorstellingen: een pelikaan (liefde van Christus), een gekapte valk (barmhartigheid?) en een leeuw boven een slang met een vrucht, liggend onder een steen, en verder afbeeldingen van een kruis, een scepter en een boek (heerschappij van Christus over de zonde). Preekstoel en doophek zijn ontworpen door de Leeuwarder timmerman/architect Sjouke Nooteboom. Het snijwerk is waarschijnlijk van de hand van de Dokkumer antieksnijder Yge Rintjes.

De toegang in de koorsluiting naar de consistorieruimte dateert uit 1798. Deze wordt bekroond door een schilderstuk van Former van der Elst, voorstellende Geloof, Hoop en Liefde, met daarboven een timpaan waarbinnen het wapen van Dokkum is afgebeeld. Het bronzen drieluik tegen de oostelijke muur in de zijbeuk is gemaakt ter nagedachtenis aan de Dokkumer hervormde predikant Ds. LWB. Cohen, die vanwege zijn moedige houding tijdens de Duitse bezetting in 1942 omkwam in het concentratiekamp Dachau. Het drieluik is gemaakt naar het ontwerp van een gemeentelid van Ds. Cohen, de schipper Gerrit Visser. In de noordbeuk zijn restanten uit het interieur van vroegere kerken tentoongesteld, die bij opgravingen aan het licht kwamen, en diverse voorwerpen betreffende het kerkelijk leven.

Orgel

Al in de 16de eeuw had de Grote Kerk een orgel. Het werd in 1690 door Jan en Nicolaas Helman vervangen door een nieuw orgel. Dit bestond uit hoofdwerk, rugwerk en pedaal. In 1894 bouwden de orgelmakers Van Dam uit Leeuwarden een nieuw orgel met hoofdwerk, bovenwerk en pedaal, waarbij de kassen van Helman werden gehandhaafd. Dit orgel maakte in 1979 in de oude kassen plaats voor weer een nieuw instrument, gebouwd door Flentrop Orgelbouw uit Zaandam, uitgaande van de situatie van 1690. Het heeft de volgende dispositie:

Hoofdwerk

Praestant 8', Rhoerfluyt 8', Octaav 4', Speelfluyt 4'. Quinta 3', Sup. Octaav 2', Mixtuur 4-6 sterk, Cymbel 3 sterk Trompet 8';

Rugwerk

Gedackt 8', Praestant 4', Fluyt-doux 4', Octaav 2', Flackfluyt 2', Sexquialter 2 sterk, Scharp 4 sterk, Touzyn 8';

Pedaal

Bourdon 16', Octaav 8', Octaav 4', Mixtuur 5 sterk Trompet 8'.

Manuaalomvang: C-c³.

Pedaalomvang: C-c¹.

T.E. van Popta
2003

Literatuur

- W.T. Keune, Kleine geschiedenis van de Grote Kerk van Dokkum, Dokkum, 1968/1986.
- S. ten Hoeve, Friese preekstoelen, Leeuwarden, 1980.
- Encyclopedie Het Historische Orgelin Nederland (deel 1/1479-1725), Het Nationaal Instituut voor de Orgelkunst, Amsterdam, 1997.